

ELŐSZÓ

Kötetünk anyaga válogatás az MTA BTK Filozófiai Intézetében 2017 áprilisában *Naturalizmus és antinaturalizmus* címen, valamint a 2018 márciusában *A fenomenológiai tényektől a filozófiai elméletekig* néven rendezett konferenciák előadásainak írásos változataiból. Mindkét konferenciát az *Analitikus filozófia és fenomenológia* konferenciasorozat állomásaként rendezték meg. Tanulmánygyűjteményünk egyben az utolsó – jelen állás szerint – az ugyanezen a címen futó kutatási projekthez kapcsolódó kötetek közül. A kutatás eddigi eredményeiből az alábbi kiadványok válogattak:

Bács – Forrai – Molnár – Tózsér: *Perlekedő rokonok?.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011.

Márton – Molnár – Tózsér: *Realizmus, magyarázat, megértés.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2015.

Márton – Molnár – Tózsér: *Más elmék.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017.

Márton – Tózsér: *Az érzelmek jelentése és a jelentés tapasztalata.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2018.

Kötetünk tanulmányai tehát két témával foglalkoznak, ám e két téma nagyon jól látható kapcsolatban, sőt, feszültségben áll egymással. A kortárs filozófiai elméletek ugyanis durván két nagyobb, metodológiailag elkülönülő csoportra oszthatók annak a kérdésnek a kapcsán, hogy mire is alapozzuk a filozófiai gondolatmeneteket. Az egyik elképzelés szerint a filozófiai elméletalkotás végső alapjául az egyes szám első személyben adódó fenomenológiai tények, adatok szolgálnak. A másik domináns megközelítés ezzel szemben naturalista, amennyiben a filozófiai elméletek kiindulópontjának és mércéjének a természettudományos eredményeket tekinti. Az egyes tanulmányok valamilyen formában mind arra keresik a választ, hogy a filozófia ezen változatai mennyiben lehetnek sikeresek egyes tények vagy jelenségek magyarázatában, illetve hogy a különböző fenomenológiai és természettudományos tényeknek pontosan milyen szerepük kell hogy legyen a filozófiai problémák kezelésében.

Bár a kötet homlokterében elsősorban kortárs elméletek és kérdések szerepelnek, helyet kaptak benne történeti jellegű tanulmányok is, amelyekből az olvasó betekintést nyerhet a tőlünk időben és akár térben is távolabbi szerzők és hagyományok fenti problémákat érintő elképzeléseibe. A kortárs orientációjú szövegek között olvashatók továbbá mind az analitikus, mind a kontinentális hagyományhoz kapcsolódóak. Reményeink szerint az olvasó így képet kaphat a két filozófiai hagyomány megközelítésmódjának különbségeiről, de egyszersmind hasonlóságairól is.

Íme a tanulmányok rövid összefoglalói:

A kötet első három írása a filozófia naturalista koncepciójának egy-egy problémáját járja körül. *Kocsis László* tanulmányát annak a problémának szenteli, amely leginkább a reduktív naturalizmus híveinek okoz nehézséget: hogyan biztosíthatunk helyet alapvetően fizikai természetű világunkban olyan tulajdonságoknak vagy tényeknek, amelyek – legalábbis első látásra – nem tűnnek fizikai természetűnek. Az úgynevezett lokáció problémáját két meggyőződés egyidejű elfogadása teszi nehezen megoldhatóvá. Egyrészt a reduktivisták szerint az olyan redukálható entitások, mint például a mentális tulajdonságok, csak abban az esetben lehetnek részei alapvetően fizikai természetű világunknak, ha valamilyen fizikai (neurofiziológiai) tulajdonsággal azonosak. Másrészt: nagyon úgy tűnik, hogy a mentális tulajdonságok többszörösen realizálható tulajdonságok, ezért nem azonosíthatók egy-az-egyben fizikai (neurofiziológiai) tulajdonságokkal. *Kocsis* amellett, hogy részletesen kitér arra, mit jelent reduktív naturalistának lenni, egy alternatív megoldás mellett érvel: eszerint a redukálható mentális tulajdonságok az azokat realizáló fizikai (neurofiziológiai) tulajdonságok egy sajátos kombinációjával, egész pontosan azok diszjunkciójával azonosak.

Danka István tanulmányában a modális realizmus naturalista értelmezése ellen érvel, rámutatva, hogy David Lewis modális realizmusa és naturalista elköteleződése között feszültség áll fenn. *Danka* szerint a modális realizmus – szemben Timothy Williamson Lewis-értelmezésével – kontingens viszonyban áll a naturalizmussal. A modalitások – szemben azzal, amit Quine gondol – nem

jelentenek valódi problémát a naturalizmus számára, így az nem szorul rá a modális realizmusra. Ráadásul a modális realizmus nem is eredményez teljes körű naturalizmust, hiszen számtalan nem-naturalista világot feltételez. *Danka* végső érve szerint a modális realizmus egyenesen *kizárja* a naturalizmust: előbbi ugyanis azt vonja maga után, hogy a valóságra vonatkozó ismereteink alapvetően inferenciálisak, vagyis a valóság megismerése elsősorban nem a naturalista által preferált természettudományos módszereken alapul.

A metafizikai naturalizmus problémáit tárgyaló utolsó írásban *Szalai Miklós* az úgynevezett észből vett istenérveket elemzi. Ezek olyan érvek, amelyek szerint ha a tudat naturalista magyarázata helytálló, akkor nem bízhatnánk az értelem valóságmegismerő képességében, mert ebben az esetben következtetéseinket nem logikus érvek, hanem az agyunkat determináló fizikai mechanizmusok irányítják. Az érv leghíresebb szószólója C. S. Lewis volt, napjainkban azonban egyes angolszász keresztény filozófusok az övénél szofisztikáltabb formában próbálják újraéleszteni. A szerző jelen tanulmányában emellett érvel, hogy az elmének azok a specifikus tulajdonságai (a reprezentáció, a logikai törvények követése stb.), amelyekre az érv hivatkozik, modellezhetőek naturalista módon is.

A kötet következő blokkjában elsősorban a kontinentális fenomenológiai hagyomány metodológiai problémáit előtérbe állító szövegek szerepelnek. A sort *Kondor Zsuzsanna* tanulmánya nyitja, amelyben a szerző a reprezentáció fogalmát vizsgálja, s azt igyekszik megmutatni, hogy használata sokszor félrevezető a kortárs szakirodalomban. A tanulmány kitér arra, hogy a reprezentáció fogalmának különböző értelmű használatai miben gyökerezhetnek. Például egy olyan kettősségre mutat rá, amelyre már Descartes felhívta a figyelmet, s a karteziánus szubsztancia-dualizmusból fakad. Kitér James neutráli monizmusára, illetve Merleau-Ponty reprezentacionalizmussal szemben megfogalmazott érveire is. E történeti előzmények fényében veszi szemügyre aztán a kortárs kognitív tudomány, neuropszichológia és kognitív neurológia fogalomhasználatát, rávilágítva arra, hogy a fogalom még ma is többértelmű használata sokszor félrevezető dilemmákhoz, feloldhatatlan anomáliákhoz vezet.

Marosán Bence tanulmányában az Edmund Husserl által kidolgozott fenomenológiai filozófia egyik fő motívumát elemzi, amely szerint minden ismeret végső alapját „az eredeti módon adó szemlélet” kell hogy alkossa. Nem kézenfekvő azonban, hogy „az eredeti módon adó szemléletnek” ez az elve milyen módon teszi képessé a filozófiát arra, hogy választ adjon a végső (klasszikus értelemben vett) metafizikai kérdésekre, melyek többek között az élet értelmére, Isten létezésére és a legfőbb erkölcsi értékekre vonatkoznak; és amelyek megválaszolását Husserl szintén céljául tűzte ki. A szerző azt a folyamatot kíséri végig, melynek során Husserl a végső-kig kitágítja a szemléletiség jelentését, oly módon, hogy végül eljut a fenomenológiai konstrukció gondolatáig, amely maga ugyan a szemléleten nyugszik, ám egyszerismind át is lépi az egyáltalán lehetséges szemlélet határait.

Szorosan kapcsolódik e témához *Kicsák Lóránt* tanulmánya, melyben – két kérdésből kiindulva – szintén a fenomenológiai tények létmódját és a filozófiai elméletalkotásban betöltött szerepüket vizsgálja. Az egyik arra vonatkozik, vannak-e kétségbevonhatatlan fenomenológiai tények. A másik azt firtatja, lehet-e az egyes szám első személyű fenomenológiai adatokból egyes szám harmadik személyű, általános metafizikai megállapításokra jutni. Mivel álláspontja szerint ezek a filozófiai igazságok lehetőségét érintő kérdések kizárólag ismeretelméleti irányultságúak és egyúttal nemleges választ rejtenek magukban, a szerző A. Cimino kutatásaira támaszkodva a filozófiának olyan felfogását és művelését mutatja be, amely a személyes tapasztalás filozófiai relevanciáját igyekszik biztosítani. Kicsák értelmezésében Heidegger hermeneutikai fenomenológiája olyan performatív filozófia, melyben a fenomenológiai tények és a filozófiai igazságok az egyes szám első személyű filozofálás közegében születnek meg, ám ettől semmit sem veszítenek érvényességükből, feltéve, ha sikerül biztosítani a fenoménekhez való hozzáférés útjait (hermeneutikai szemlélet) és a filozófiai tapasztalásban adottak rögzítésének formáit (formális jelzés).

Széplaky Gerda tanulmányának kiindulópontját egy kérdés adja: vajon azok a jelenségek, amelyek érzékszervileg nem feltétlenül fel-

fogható észleletek – mert valamiféle láthatatlanságban és megtapasztalhatatlanságban gyökereznek –, miképpen ragadhatók meg? Széplaky szerint a láthatatlan jelenségek fogalmi leírása az ismert módokon, a jelenleg érvényes filozófiai paradigmák keretein belül egyre kevésbé lehetséges – új szótárra, új szavakra, az összefüggések új megvilágítására van szükség. A szerző olyan új perspektíva kidolgozására tesz kísérletet, melynek középpontjába a hagyományos filozófiai gondolkodás által elutasított fogalmakat állít annak érdekében, hogy teljesítse az általa kitűzött célt. Ilyen a telepátia fogalma, amelyet leginkább az okkult gondolkodás használ némely megmagyarázhatatlan jelenség leírására. Ám Széplaky a telepátia fogalmát annak okkult felfogása helyett az empátia – filozófiai és pszichológiai kontextusban egyaránt használatos – fogalmából vezeti le, s olyan kommunikációs formaként ragadja meg, amely egyfelől a távolság áthidalására épül, másfelől megalapozza az „együttlét” különösen Husserl és Lévinas által tételezett fenoménjét.

A kötet következő három tanulmánya a fenomenológia szerepét vizsgálja a cselekvésekről és a cselekedetekért viselt felelősségről szóló filozófiai elméletekben. Elsőként *Réz Anna* arra tesz kísérletet, hogy jellemezzen egy mindezidáig keveset tárgyalt érzelmi és motivációs állapotot, a felelősségérzetet, és körbejárja, hogy pusztán ezen érzelmi állapot létezéséből – mint fenomenológiai tényből – mi minden következik normatív etikai elméleteink érvényessége szempontjából. A válasz a legkevésbé sem kézenfekvő, hiszen az érzelmek számtalan különböző formában és funkcióban jelennek meg a normatív etikában, a meta-etikában és az erkölcspszichológiában. A szerző tanulmánya első részében röviden összefoglalja, milyen meta-etikai és metodológiai előfeltevések mentén tudjuk beépíteni az érzelmeket etikai elméleteinkbe. Ezután fenomenológiai tulajdonságai és kognitív tartalma alapján jellemzi a felelősségérzet állapotát, és megvizsgálja, mennyiben van összhangban a felelősségérzet tartalma és megélése azokkal az erkölcsi fogalmakkal, amelyeket a szakirodalom már bővebben számba vett és jellemzett. Réz amellettt érvel, hogy a felelősségérzet nem azonos sem a büntudattal, sem a kötelességtudattal, és csak távolról kapcsolódik az erkölcsi felelősség bevett fogalmához, illetve a benne megfogalmazódó kötelességek nem illeszkednek jól

sem a deontikus, sem a konzekvencialista kötelességfogalomhoz. Végül – visszatérve az első rész meglátásaihoz – számba veszi, milyen módon hasznosítható a felelősségérzet a normatív etikai elméletek számára.

Bernáth László tanulmányában a szabad akarat fenomenológiájának a libertariánus szabadakarat-elméletekben betöltött szerepét vizsgálja. Bár számos libertariánus szerint a szabad akarat fenomenológiájának elsődleges szerepe az, hogy igazolja a szabad akarat létezését, Bernáth mellett érvel, hogy ez a megközelítés elhibázott. Egyrészt azért, mert nincs jó érv az ellen, hogy e fenomenológia miért ne jelenhetne meg egy szabad akarat nélküli világban; másrészt azért, mert jó okunk van azt gondolni, hogy számos esetben akkor is metafizikailag szabadnak érezzük magunkat, amikor nem vagyunk azok. Bernáth ehelyett azt javasolja, hogy a szabad akarat fenomenológiájára elsősorban akkor támaszkodjanak a libertariánusok, amikor a szabad akarat olyan fogalmát igyekeznek kialakítani, amely szerint a szabad döntések egyszerre kontrolláltak és előzetesen nem determináltak. Következésképpen Bernáth szerint a szabad akarat fenomenológiája nem a szabad akarat létének bizonyításában kell hogy fontos szerephez jusson, hanem abban, hogy a libertariánusok képesek legyenek megválaszolni az álláspontjukkal szemben megfogalmazott legfontosabb fogalmi természetű ellenérveket.

Szalai Judit írása ezzel szemben éppen olyan cselekvők fenomenológiai tapasztalataival foglalkozik, akik kényszerbetegségük miatt kevésbé érzik tetteiket szabadnak és saját maguk által irányítottak. A szerző azon hipotézis mellett igyekszik érvelni, hogy a diszfunkcionális gondolatokon kívül, melyekre a kognitív/metakognitív magyarázatok támaszkodnak, motorikus folyamatok is szerepet játszanak a kényszerbetegség megjelenésében. Az érvek a betegség fenomenális jellemzőire, illetve az ezekkel kapcsolatos empirikus eredményekre építenek. Végül szó esik arról is, hogy az ilyen típusú vizsgálódásokat mennyiben tekinthetjük filozófiának.

Kötetünk utolsó írásában *Bekő Éva* a naturalista és az antinaturalista nézőpontok megjelenését mutatja be a buddhista filozófiai

tradícióban. A szerző kiindulópontja szerint az ind tradícióban a filozófia művelése kétféle célt szolgál: egyrészt a végső igazságok felfedését, másrészt pedig a szenvedés végleges megszüntetését. Ebből kifolyólag a korai buddhista filozófiában, valamint a Buddhára erősen ható sāmkhya-yoga filozófiában metafizikai elméletek és meditációs gyakorlatok szorosan összefüggtek egymással. Bekő tanulmányában amellet érvel: a metafizikai elméletek és a meditációs gyakorlatok olyan módon kapcsolódnak egymáshoz mind a Buddha, mind a sāmkhya-yoga filozófiájában, hogy e rendszerek legfontosabb metafizikai állításai egyben meditációs szemlélődés tárgyát képezik. Bár a Buddha élesen kritizálja a sāmkhya-yoga metafizikát, abban egyetért annak tanításával, hogy bizonyos meditációs módszerek gyakorlása által az ember eljuthat a metafizikai igazságok mélyebb szintű belátásához, és ez a meditatív tapasztalat alapvetően átformálja az ember világlátását, így a szenvedés végleges megszűnését eredményezi.

a szerkesztők